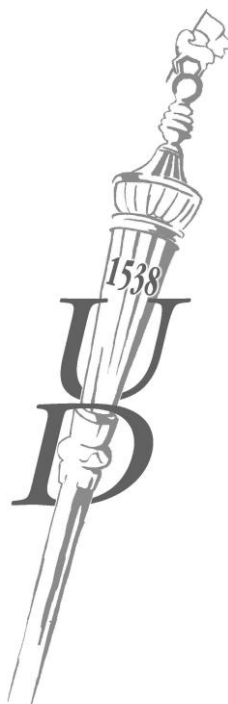

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**MEGVÁLTOZOTT ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS
AZ UNIÓS TAGÁLLAMOK KULTÚRAFINANSZÍROZÁSÁBAN**

Tóth Ákos

Témavezető: Dr. Ujhelyi Mária

DEBRECENI EGYETEM
Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

Debrecen, 2010.

1. A doktori értekezés előzményei és célkitűzései

Az elmúlt öt évtizedben a globalizáció hatására a világban és így az uniós tagállamokban is olyan változások következtek be, melyek a gazdaság egészére, azon belül a kulturális szektorra is nagy hatással voltak. Az 1960-as évektől kezdődött meg a kultúra értelmezésének átalakulása, melyet a kultúra demokratizálásának nevezünk. Az új szemlélet fő célkitűzése, hogy a kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. Ez az új irányzat szakít a korábbi elitista szemlélettel, mely a kultúrát a kiművelt, felsőbb társadalmi osztályokba tartozó emberek kiváltságának tartotta. Az új szemlélet megváltoztatta az intézményi környezetet, melyhez a tagállamoknak kultúrpolitikai és kultúrafinanszírozási vonatkozásban is alkalmazkodniuk kellett. Ennek az alkalmazkodásnak egyik meghatározó eleme az állami szerepvállalás újraértelmezése. Az értekezésben ezt a folyamatot elemezzük részletesen az uniós tagállamok tekintetében.

Az uniós tagállamokra több vonatkozásban is jellemző a dualitás, mely megfigyelhető többek között az egyes tagállamok gazdasági szemléletében, gondolunk itt a piacvezérelt és az államvezérelt modellek kultúrafinanszírozásban megjelenő alkalmazására. Másik formája az ellentétes felfogásoknak az egyes tagállamokban alkalmazott két fő jogrendszer eltérő szemlélete is. Ebben a tekintetben a „*common law*” és a „*civil law*” különböző rendszereit hozhatjuk példának, melyek az uniós szintű jogharmonizációs folyamatokban játszottak meghatározó szerepet. A szupranacionális és a tagállami kultúrpolitikák formálásában egyaránt megjelenik a közgazdaságtan központú és a művészetközpontú szemléletek hatása. Végül, de nem utolsó sorban a tagállamok kultúrpolitikájában a politikai és fiskális decentralizáció alkalmazása egy újabb példa a világunkat folyamatosan alakító kettősségre.

A gazdasági növekedés nem kerülte el az Európai Unió kulturális szféráját sem. Egyre több állami tulajdonban lévő kulturális intézmény működik sikeresen, nő a kulturális területen dolgozók száma, az ezen a területen megvalósuló beruházások és a humán tőkébe történő „*befektetések*” aránya. A tagállamok felismerik, hogy a kulturális értékek megőrzésével, a kulturális sokszínűség kialakításával olyan feltételeket teremtenek, melyek nemzetgazdasági szinten is növekedésösztönző hatásúak. Az Európai Unió létrejöttét és annak jogelődjét kezdetben gazdasági érdekek vezérelték. Mára ez a szemléletmód átalakuláson ment keresztül. Ma a kultúra – beszéljünk európai identitásról vagy nemzeti kultúráról egyaránt – egyre meghatározóbb tényezője a gazdasági és társadalmi folyamatoknak. Azonban ha részletesen elemezzük az uniós szabályokat és közösségi vívmányokat, vagy magát a kultúra finanszírozásának uniós arányát, azt tapasztaljuk, hogy ennek a folyamatnak inkább még csak

az elején járunk. Ezt az álláspontot képviseli az Európai Kulturális Parlament is, mely 2006-os tanulmányában (*Culture, the Heart of a Knowledge-based Economy*) fel is hívja az Európai Bizottság figyelmét arra, hogy a kulturális összetartozás kell, hogy az egységes Európai Unió egyik fő mozgatórugója legyen, és véleményük szerint a Lisszaboni Stratégia a kultúra szerepét még mindig nem kellő mértékben építette be az Európai Unió fő alapelvei közé. Az Európai Unió a kultúra támogatását inkább nemzeti szinten erősíti. Az uniós költségvetés 0,03%-át, azaz megközelítőleg 400 millió eurót fordít közösségi, kulturális programok finanszírozására (*Eurostat*, 2007). Ezt a támogatást még kiegészíti a strukturális alapokból származó, elsősorban kulturális vonatkozású infrastrukturális beruházások megvalósítására szánt kerettel.

Az Európai Unió nemzetek feletti intézményként a Maastrichti Szerződésben a gazdaság liberalizációja mellett kötelezte el magát. A közösségi kultúrpolitika kialakítása érdekében az Amszterdami Szerződés 151-es cikke (*korábban a Maastrichti Szerződés 128-as cikke*), és annak átdolgozott változata, a Lisszaboni Szerződés 167-es cikke már megfogalmaz néhány, az unió és a tagállamok által elfogadott közösségi kulturális célkitűzést és vívmányt. Az első közösségi szabályozások az audio-vizuális ágazat, a könyvpiac, a szerzői jogok és a műemlékek védelme területén valósultak meg. Értekezésünk fő vezérvonala szempontjából az unió kulturális szektorra vonatkozó piacközpontú szemlélete meghatározó, mert jó kiindulási pont annak alátámasztására, miért feltételezzük azt, hogy azok a tagállamok érnek el kulturális szektorukban nagyobb gazdasági értelemben vett hatékonyságot, melyek a kultúra finanszírozásában egyre több piaci elemet alkalmaznak. Az unió úgy véli, hogy abban az esetben kívánja a szubszidiaritás elvén keresztül érvényesíteni nemzetek feletti befolyását, ha a tagállamok nem képesek a határozatban megfogalmazottakat hatékonyan megvalósítani. Ahogy bizonyos területeken, mint az audio-vizuális szektor, a könyvpiac vagy a szellemi tulajdon-védelem, az unió szupranacionális intézményként koerszív erejével kényszeríti ki a tagállami jogharmonizáció közösségi joghoz való alakítását, más területeken, mint például a kulturális szektor finanszírozása, a nemzeti hatáskör érvényesül. Az okok között meghatározónak tartjuk azt az uniós és nemzeti álláspontot, mely szerint valójában sem uniós, sem tagállami szinten nincs igazi igény uniós szintű fellépésre a kultúra területén (*Gavrilova*, 2008). Ez a megállapítás kiindulási alapul szolgál a formális és informális intézmények gazdasági növekedésben betöltött szerepére vonatkozó hipotézisünk, valamint az uniós kultúrpolitika és finanszírozás tagállami szintű intézményi fejlődésre gyakorolt hatásával kapcsolatos állításunk igazolására.

Kutatásaink során azt vizsgáljuk, hogy az uniós tagállamok közül egyesek miért nem tudnak hasonló stratégiával közel azonos növekedést elérni, míg mások teljesen eltérő modellt alkalmazva közel azonos hatékonyság elérésére képesek. Azt feltételezzük, hogy a közvetlen állami támogatás mérete jelentősen nem, sokkal inkább az állami szerepvállalás formája és minősége játszik meghatározó szerepet az uniós tagállamok kulturális szektorának növekedésében.

A doktori értekezés témája a kultúra-gazdaságtan területe, interdiszciplináris megközelítésben tárgyalja az állam megváltozott szerepét az európai uniós tagállamok kultúrafinanszírozásában. Részletesen elemezzük, hogy milyen fontosabb összefüggések, kölcsönhatások vázolhatók fel a gazdasági rendszerek és intézmények fejlődése, valamint a kultúra és annak intézményei között. Miként hat a kultúra demokratizálásának 1960-as évektől kezdődő folyamata a kultúra finanszírozására Európában, milyen elméleti viták és gyakorlati lépések kísérik az állam, a gazdaság és a kultúra közötti viszonyrendszer átalakulását. A megfogalmazott kérdésekre az összehasonlító közgazdaságtan módszertanát alkalmazva fogalmazzuk meg válaszainkat.

2. A doktori értekezés felépítése

Az első fejezetben irodalmi összefoglalás keretében ismertetjük az uniós kultúrpolitika elemzéséről szóló főbb műveket, majd megfogalmazzuk, hogy jelen dolgozatunk hol helyezhető el ebben a témában, milyen újdonságtartalommal bír a többi általunk megismert tudományos kutatáshoz képest. A saját kutatási téma szakirodalomban történő elhelyezését követően a kutatási kérdések megfogalmazására kerül sor. Ebben a fejezetben ismertetjük a rejtvényt (*puzzle*), melynek feloldása az értekezés fő célkitűzése. A kutatási kérdések és hipotézisek megválaszolásához alkalmazásra kerülő módszertan kifejtésével zárul az első fejezet.

A második fejezetben a különféle kultúra definíciók ismertetésére kerül sor, majd kijelöljük a kutatás során alkalmazni kívánt meghatározást. A kultúra fogalmának ismertetését követően a kulturális javak, a kulturális érték fogalmának elméleti definiálására teszünk kísérletet. Az olvasó megismeri, hogy a kulturális szféra mely területeire terjed ki a kutatás. Külön hangsúlyt helyezünk annak igazolására, miért döntöttünk a kultúra tág értelmezése mellett, a kulturális javak speciális volta miatt miért van lehetőség a kulturális szektor közgazdaságtani alapokon történő elemzésére. Szintén az értekezés második fejezetében kerül sor a kultúra és a közgazdaságtan kapcsolatának eszmétörténeti ismertetésére. Mandeville-től egészen a kultúra-gazdaságtan, mint a közgazdaságtan egy új mellékágának a kialakulásáig

ismertetjük azoknak a meghatározó gondolkodónak a nézeteit, elméleteit, melyek az esztétikum, a művészség és a kontextualitás mellett a művészeti ágazatok gazdasági szempontok alapján történő elméleti elemzésére is nagy hangsúlyt fektetnek. Fontos mérföldkőnek számít *Baumol–Bowen* (1966) szerzőpáros költségbetegségről (*cost disease*) szóló tanulmánya, mely a kulturális javak sajátos közgazdaságtani viselkedését ismerteti, ezzel forradalmasítva, és a köztudatba bevezetve a kultúra és a közgazdaságtan kapcsolatát. Szintén meghatározó *Throsby* (1994) tanulmánya, mely eredményeként a kultúra-gazdaságtan a modern közgazdaságtan új irányzatává vált.

A harmadik fejezetben részletesen foglalkozunk az Európai Unió kultúrára vonatkozó szupranacionális szabályrendszerével, valamint bemutatjuk azokat az uniós programokat és közösségi kezdeményezéseket, melyek az uniós kultúrpolitika nemzetek feletti sajátosságát erősítik. Szintén ebben a fejezetben foglaljuk össze a kontinentális és angolszász jogrendszer legfontosabb tulajdonságait. Tesszük ezt azért, mert a szellemi tulajdon védelme, az audio-vizuális ágazat és könyvpiac szabályozása területén-e két jogrendszer eltérő szemléletmódja nagyban befolyásolta az unió által elfogadott és szupranacionális szinten bevezetett, a kulturális szektorra vonatkozó szabályozását. Az elméletet a fejezet végén konkrét esettanulmányok bemutatásán keresztül igazoljuk.

Az Európai Unió kultúrára vonatkozó intézményrendszerének bemutatását és megismerését követően egy másik nagyon fontos kérdéskört elemzünk a negyedik fejezetben. Az állami szerepvállalás mértéke és típusa mindig is a vizsgálódások középpontjában állt. Ez alól nem kivétel a kulturális szféra sem. A fejezetben *Kornai* (1993) koordinációs típusaira és *Kawashima* (2004) decentralizációs modelljére alapozva mutatjuk be az állam- és piacvezérelt kultúrafinanszírozási modelleket.

A doktori értekezés ötödik fejezetében először az uniós tagállamok által alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek összehasonlító elemzésére, majd 3 tagállam komparatív elemzésére vállalkozunk. Klaszteranalízis segítségével választjuk ki azokat az uniós tagállamokat, melyek gyakorlatán keresztül megpróbálunk választ adni az értekezés fő kérdésére, hogy egyes tagállamok a kulturális szektorukban miért képesek teljesen ellentétes kultúrafinanszírozási stratégiával is közel azonos növekedést elérni, míg más tagállamok közel azonos modellt alkalmazva sokkal kisebb növekedésre képesek. Saját modellt alkalmazunk, melyben szemléltetjük, hogy az állam- és piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellek miként bonthatóak további alcsoportokra az összehasonlító közgazdaságtan jóléti államokra vonatkozó kategorizálása alapján. A piacvezérelt és államvezérelt modellek elméletére alapozva az Egyesült Királyságot (*liberális jóléti állam*) és Franciaországot

(szociáldemokrata jóléti állam) választjuk. Az Egyesült Királyságban alkalmazott gyakorlat testesíti meg legtisztábban a piacvezérelt modellt az unióban, míg Franciaország dirigista szemléletű kultúrafinanszírozási gyakorlata áll a legközelebb az eucken-i kategorizálás szerinti központi irányítású gazdasághoz. A megváltozott állami szerepvállalást egy poszt-szocialista országban, Magyarországon is vizsgáljuk (koraszülött kelet-európai jóléti állam). Választásunk azért erre az országra esett, mert nagyon sajátosan próbálja ötvözni az állam- és piacvezérelt modell kultúrafinanszírozási gyakorlatát.

A hatodik fejezetben a kutatási kérdésekre adott válaszok megfogalmazására és kifejtésére, valamint a tézisek igazolására kerül sor. Ez a záró fejezet tartalmazza az összefoglalást és a lehetséges további kutatási irányok kijelölését.

3. A kutatás során alkalmazott módszertan meghatározása

Throsby (2001) korszakalkotó művében a kultúra definiálásának két fő formáját különbözteti meg. Az első megfogalmazás a kollektívizmus szerepét hangsúlyozó kultúrafelfogásokra épül. „A kultúra tág antropológiai és szociológiai keretben értelmezve nem más, mint olyan attitűdök, normák, szokások, tradíciók, értékek és gyakorlatok összessége, melyek jellemzőek az adott csoportra és melyeket a csoport magáénak vall.”¹ Ez az értelmezés nem alkalmas annak igazolására, miért is lehet a kulturális szférát közgazdaságtani alapokon vizsgálni, hiszen itt a kultúra kollektívizmust erősítő szerepe a hangsúlyos. Throsby ezért egy másik megfogalmazást is kialakított.

Ebben a felfogásban „a kultúra olyan tevékenységek összessége, melyek célja az elme felvilágosodásának és tudásának fejlesztése, szemben a technikai és gyakorlati készségek fejlesztésével”.² A hangsúly a társadalmi hovatartozás helyett (kollektívizmus) az egyén tudásának fejlesztésére helyeződik (individualizmus). Ebben a kultúraértelmezésben az egyének preferenciái, döntései, várakozásai és cselekedetei állnak a középpontban. A közgazdaságtan is ezeknek az egyéni viselkedéseknek a vizsgálatára fókuszál, így ez a kultúrafelfogás lehetőséget teremt a kulturális szektor közgazdaságtani szempontok alapján történő elemzésére.

Az ismertetett két kultúrafelfogás egymást kiegészíti, együtt alkot egységet. A tanulmány tárgyát és módszertanát figyelembe véve azonban ennek a két értelmezésnek az

---

¹ „Culture is in a broadly anthropological or sociological framework to describe a set of attitudes, beliefs, mores, customs, values and practices which are common to or shared by any group.” (Throsby, 2001:4)

² „Culture relates to activities drawing upon the enlightenment and education of the mind rather than the acquisition of purely technical and vocational skills.” (Throsby, 2001:4)

együttes alkalmazására jelen kutatásunk esetében nincs lehetőség. Az értekezésben így az egyént a középpontba helyező értelmezést alkalmazzuk.

A doktori értekezés az összehasonlító közgazdaságtan elemzési módszerét alkalmazza, mely vizsgálódása középpontjába helyezi az intézményeket. Az intézmény fogalmának meghatározására több megközelítésben vállalkozhatunk. North (1991:97) megfogalmazásában az intézmény „*Emberek által megalkotott, formális és informális korlátok összessége, melyek gazdasági, politikai és társadalmi interakciók alapjául szolgálnak.*” Az intézmények rendet teremtenek és csökkentik a csere során a bizonytalanságot, meghatározzák a választási lehetőségeket, hatással vannak a tranzakciós és termelési költségekre, befolyásolják a nyereségséget és a gazdasági tevékenységek megvalósíthatóságát is elősegítik. A fő cél olyan intézmények létrehozása, melyek növelik a termelékenységet.

North exogén felfogásával szemben Aoki (2007) endogén megközelítésben értelmezi az intézményeket és az intézményi változásokat. Aoki megfogalmazásában „*az intézmény önfenntartó, társadalmi interakciók meghatározó mintája, mivel a játékosok által is ismert, konkrét jelentéstartalommal bíró szabályokban testesül meg, mely szabályok a játékosok hitévé válnak. A játékosok egyúttal tudják, hogy a játszmákat milyen módon kell, vagy kellene játszani.*” (Aoki, 2007:6). Az előbb ismertetett North által képviselt exogén intézményi fejlődés inkább az államvezérelt, míg az Aoki által leírt endogén intézményi átalakulás a piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellre jellemző (Tóth, 2009).

Simonin (2003) modellje saját csoportosításunk tekintetében azért fontos, mert az Európai Unió, szupranacionális, demokratikus intézményként megtestesíti azt az intézményi környezetet, melyhez csatlakozva az összes tagállam elismeri a demokrácia legitimitását, egyúttal elveti a kultúra értelmezésére vonatkozóan az elitista felfogást. Mindezek eredményeként saját csoportosításunkban is elegendő csak a demokratikus kultúrafelfogásra koncentrálni, és ezért a közvetlen állami szerepvállalás mértékében, formájában és minőségében megfigyelhető eltérést vesszük a kategorizálás alapjául. Az egyes csoportok elnevezésére a komparatív közgazdaságtanban elfogadott terminológiákat használjuk. Modellünkben az uniós tagállamok az államvezérelt vagy a piacvezérelt csoportokba sorolhatók. A vizsgálat tárgyát képező országok a következők: *Egyesült Királyság, Dánia, Írország, Finnország, Svédország, Belgium, Németország, Ausztria, Hollandia, Franciaország, Szlovákia, Magyarország, Portugália, Szlovénia, Spanyolország, Lengyelország, Cseh Köztársaság, Olaszország*³.

---

³ A tanulmányban a felsorolt tagállamok tekintetében rendelkezünk az elemzésekhez szükséges statisztikai adatokkal.

Az elemezni kívánt tagállamok piaci szabadság szintjének jellemzésére a *Doing Business Index*-et (2010) alkalmazzuk (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

A vizsgált uniós tagállamok Doing Business rangsora

Ország	Doing Business rangsor
Egyesült Királyság	5
Dánia	6
Írország	7
Finnország	16
Svédország	18
Belgium	22
Németország	25
Ausztria	28
Hollandia	30
Franciaország	31
Szlovákia	42
Magyarország	47
Portugália	48
Szlovénia	53
Spanyolország	62
Lengyelország	72
Cseh Közt.	74
Olaszország	78

Forrás: <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>

A Doing Business Index megmutatja, hogy egy adott országban mekkora a piaci intézmények szabályozottsága, és mekkora ezeknek a szabályoknak a kikényszeríthetősége. A kulturális iparban egyre inkább nő a nonprofit szervezetek és a profitorientált vállalkozások száma és szerepe. Még az olyan sikeres kultúrafinanszírozást alkalmazó tagállamban, mint Franciaország, is egyre nagyobb teret nyernek a nem kormányzati szervek (NGO) által irányított kulturális intézmények és tevékenységek (Kimmelman, 2010). Ezeknek a szervezeteknek függetlenül attól, hogy profitorientáltak vagy nem, versenyezniük kell egymással a támogatásokért, a művészekért, a média megjelenésekért és nem utolsósorban a fogyasztókért egyaránt, tehát a piaci mechanizmusok figyelembe vétele elkerülhetetlen a sikeres működéshez. A Doing Business Index az ilyen non-profit vagy profitorientált szervezeteknek, és vállalkozásoknak egy adott tagállam kulturális szektorában való piaci alapokra épülő működésének szemléltetésére is alkalmazható. A legelőkelőbb rangsorral rendelkező ország esetében segíti leginkább elő az intézményi környezet a piac zavartalan működését, új vállalkozások létrehozását.

A rangsor alapján megállapítható, hogy határvonal a piacközpontú és az államvezérelt modellt alkalmazó országok között Hollandia és Franciaország között található. A

Compendium által készített kultúrpolitikai országtanulmányok alapján Franciaország egyértelműen az államvezérelt országok közé sorolható. *Van der Ploeg* (2006) Hollandiát egy kevert modellt alkalmazó tagállamnak tartja, ahol a magas közvetlen állami támogatás allokációjában a művészeti tanácsok játsszák a fő szerepet. Mivel az állam közvetlen támogatása nem párosul a politika közvetlen befolyásával, és a rendelkezésre álló forrás tisztán szakmai alapon, pályázás útján kerül a művészekhez, így a modell közelebb áll a piacvezérelt szemlélethez. Hollandia modellje legközelebb a skandináv országok kultúrafinanszírozási gyakorlatához áll, és mivel a skandináv kultúrafinanszírozási gyakorlat az erős civil szektorra (*folkrörelse*) és a forráselosztásban megjelenő versenyszellemre épül, és ez által a piacvezérelt modellbe sorolható, így nem kérdéses, hogy Hollandia is ebbe a csoportba tartozik. A rangsor alapján a piacvezérelt modellt alkalmazó tagállamok közé tartozik az Egyesült Királyság, Írország, a skandináv országok, a fiskális föderalizmusra épülő Ausztria, Belgium és Németország, valamint Hollandia. Az államvezérelt csoportba tartoznak a mediterrán országok, a poszt-szocialista országok és a modellt leghatékonyabban alkalmazó Franciaország (lásd 2. táblázat).

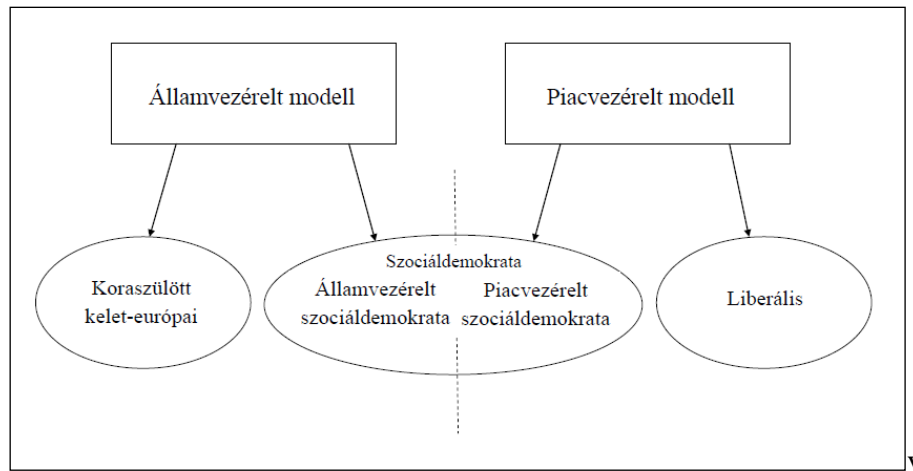
2. táblázat

Az Európai Unió tagállamainak csoportosítása az állam és a piac kultúrafinanszírozásban betöltött szerepe alapján

Államvezérelt modellt alkalmazó országok	Piacvezérelt modellt alkalmazó országok
Cseh Köztársaság	Dánia
Franciaország	Egyesült Királyság
Magyarország	Finnország
Lengyelország	Hollandia
Olaszország	Írország
Portugália	Svédország
Spanyolország	Ausztria
Szlovákia	Belgium
Szlovénia	Németország

Saját csoportosítás

A csoportosítást a jóléti államok típusainak alkalmazásával tovább fejlesztjük. Valóságban az uniós tagállamok között számos olyan ország van, ahol bizonyos értelemben egy kevert formát alkalmaznak, mivel magas állami szerepvállalás mellett valósul meg piaci szemléletű kultúrafinanszírozás (*skandináv országok, Hollandia*), vagy ennek az ellenkezője tapasztalható, hogy alacsonyabb közvetlen állami támogatással államvezérelt modellt alkalmaznak (*Olaszország*). E kevert formák értelmezhetősége érdekében csoportosítási rendszerünket finomítjuk (lásd 1. ábra).

1. ábra: A jóléti állami modellek megjelenése a kultúrafinanszírozási modellekben
Saját modell

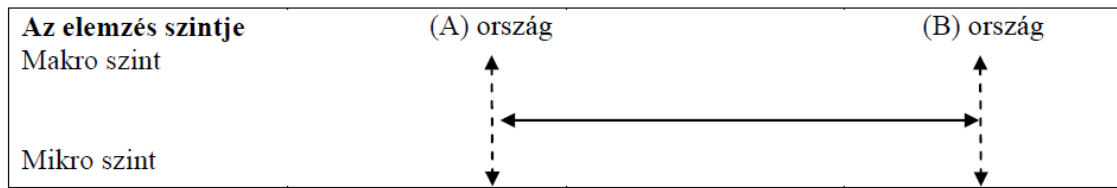
A koraszülött kelet-európai államok a volt poszt-szocialista országok. Az államvezérelt szociáldemokrata felfogást Franciaország és a mediterrán országok képviselik. A skandináv országok és Hollandia tipikus példái a piacvezérelt szociáldemokrata modellnek, végül a liberális modellbe az Egyesült Királyság és Írország kultúrafinanszírozása sorolható.

Az intézmények szerepének és a kutatásban alkalmazni kívánt csoportosítási rendszer bemutatását követően az összehasonlító elemzési technikát konkretizáljuk. Tesszük ezt azért, mert a kulturális szféra és annak szabályozása egy olyan speciális terület, ahol a gazdasági és kulturális érdekek egyszerre fejtik ki hatásukat. A gazdasági szemlélet az individuum szerepét, míg a kulturális szemlélet a kollektív gondolkodás szerepét hangsúlyozza (Throsby, 2001).

A különféle összehasonlító elemzési technikák azonban nem azonos módon vizsgálják ezeket a területeket. Az összehasonlító elemzési módszeren belül a következő megközelítéseket különböztetjük meg (Makó–Csizmadia–Illésy, 2005:3):

1. „nemzetek közötti” vagy funkcionalista megközelítés,
2. „kultúrák közötti” vagy kulturális megközelítés,
3. „társadalmi megközelítés” vagy nemzet-közi összehasonlítás.

A funkcionalista megközelítés lehetőséget ad arra, hogy két ország adott gazdasági társadalmi területeit és azok indikátorait hasonlítsuk össze a racionalitás kritériumát szem előtt tartva. Ebben a modellben a makro- és mikro szintek közötti kapcsolatok igazolására kevés a lehetőség (lásd 2. ábra).

**2. ábra: A „nemzetek közötti vagy funkcionalista”
összehasonlító technika elemzési területei**

Forrás: Makó–Csizmadia–Illésy, (2005)

A kulturális megközelítés ezzel szemben éppen a makro- és mikro folyamatok közötti kapcsolatok vizsgálatára kiválóan alkalmas, viszont hátránya, hogy az országok közötti összehasonlításra kevesebb lehetőség kínálkozik.

A „nemzet-közi” összehasonlítás (*inter-national comparison*) alkalmazása a szociológiai institucionalizmus eszközrendszerének része, mely módszer lehetőséget ad egyrészt a kulturális sokszínűség átalakulásának, másrészt a társadalmi belső változásoknak a vizsgálatára is.

A módszer kicsit közelebb áll a „kultúrák-közötti” elemzési technikához, de mivel az országok közötti összehasonlításra is lehetőséget ad, így egy külön elemzési technikának tekintik.

A tanulmányban mi a tagállamok kulturális szektorainak makro szintű elemzésére teszünk kísérletet, így a funkcionalista megközelítést és annak eszközrendszerét alkalmazzuk.

4. Kutatási kérdések

A tagállami kultúrpolitikák és kultúrafinanszírozási modellek közül nincs két teljesen egyforma stratégia. Alapvető különbség az állam szerepének megítélésében jelentkezik, de az alkalmazott módszerek tekintetében is megfigyelhetők eltérések. A szakirodalom sokféle megközelítésből vizsgálja az egyes kultúrafinanszírozási modelleket. Ahogy az irodalmi áttekintésben kifejtettük, megkülönböztetünk kultúrpolitikai és kultúrafinanszírozási megközelítéseket. A kultúrpolitikai megközelítésen belül jogi, hermeneutikai és közösségi politikai szempontokat előtérbe helyező elemzési technikák a leggyakoribbak. A kultúrafinanszírozáson belül pedig jogi, és a finom különbségeket is jól érzékeltető csoportosításokat különböztetünk meg. Azonban egyik csoportosítás sem hangsúlyozza az állam és a piac alapvető szerepét. Az állammal kapcsolatban az állam méretét vizsgálják és nem a beavatkozás formáját és annak minőségét. Az uniós kultúrpolitika és finanszírozás vonatkozásában pedig inkább a jogharmonizáció és a közösségi programok elemzésén keresztül mutatják be a közösségiesedés folyamatát. Ezzel szemben az értekezésben olyan

módszertant választunk, mely az intézményi megközelítést helyezi a középpontba, így lehetőség van az állami beavatkozás formájának és minőségének a vizsgálatára is. Első kérdésünk ennek a hiányosságnak a feloldására épül.

1. Van-e olyan csoportosítási mód, melynek segítségével úgy kategorizálhatjuk a tagállami kultúrafinanszírozási modelleket, hogy az állam szerepét a leghatékonyabban tudjuk vizsgálni?

H 1: Az összehasonlító közgazdaságtan módszertana és annak csoportosítási rendszere, mely az intézményeket helyezi az elemzések középpontjába, alkalmas a kulturális szektor működésében az állam és a piac szerepének hatékony vizsgálatára.

A doktori értekezés módszertanát ismertető részében már utaltunk azokra a kutatásokra, melyek azt igazolják, hogy az intézményi fejlettség hatással van a gazdasági növekedésre. Ezt a tézist a kulturális szektorra vonatkozóan is megvizsgáljuk. Második kérdésünk ehhez a témához kapcsolódik.

2. Van-e szerepük a formális és informális intézményeknek a kulturális szektor növekedésében?

H 2: A formális és informális intézmények szerepe egyaránt meghatározó a kulturális szektor növekedésében.

Az Európai Unió közösségi kultúrpolitikája iránti igény az 1970-es évektől kezdődően jelentkezett. Az első uniós szintű szabályozások és ajánlások az 1980-as években születtek. Az unió fő kultúrpolitikai szemlélete, hogy a kulturális szektorra vonatkozó szabályozások túlnyomó többségét nemzeti hatáskörben hagyja, csak az audio-vizuális ágazat, a szellemi tulajdon-védelem és a könyvpiac területén alkotott nemzetek feletti rendelkezéseket. Az unió kultúrpolitikájára jellemző eme kettősség a következő izgalmas kérdést veti fel:

3. Milyen hatással van az Európai Unió kultúrpolitikája a tagállami kultúrpolitikák fejlődésére?

H 3: Az Európai Unió kultúrpolitikájának kettőssége esély és nem korlát az uniós tagállamok számára.

A kulturális javak bizonyos része (*pl.: nemzeti örökségek*) olyan közösségi javak, melyek mindenki számára elérhetővé tétele alapkritérium. A művészetközpontú szemlélet bemutatásakor kiemeltük, hogy számos esetben a kulturális élet szereplői az állam aktív szerepvállalására olyan kulturális javak előállításánál is igényt tartanak, amelyek már gazdasági javaknak tekinthetők. Így feltételezhetnénk, hogy maga a kultúra és a kulturális szférában működő kulturális intézmények, tevékenységek egyetlen lehetséges finanszírozási módja az állam közvetlen szerepvállalására épülő stratégia. Felmerül a kérdés, valóban csak az állam lehet az az intézmény, mely sikeresen tudja ezt a feladatot ellátni? A kultúra megőrzése, új kulturális értékek teremtése csak közvetlen állami finanszírozással valósítható meg? A kulturális szférában tevékenykedők részéről leggyakrabban az a panasz fogalmazódik meg, hogy nincs elég pénz a korábbi színvonal fenntartásához, nincs elég anyagi háttér az eltervezett programok megvalósításához. De tényleg csak az állam az egyetlen szóba jöhető szereplő?

4. *A kulturális szektor növekedésében az állami beavatkozás mértékének vagy formájának és minőségének van meghatározóbb szerepe?*

H 4: Az állami beavatkozás formája és minősége az, amely meghatározó a kulturális szektor növekedése szempontjából.

A kultúra demokratizálásának 1960-as évektől kezdődő folyamata hatással volt a kultúra finanszírozására Európában. A több évtizede sikeresen alkalmazott stratégiák ebben a megváltozott környezetben már nem tudták azonos hatékonysággal biztosítani a kulturális szektor gazdasági értelemben vett növekedését, ezért reformokra volt szükség. Így elkerülhetlenné vált az állam kulturális szerepvállalásának az újragondolása és egyben átalakítása.

A kultúra demokratizálásának eszméje megváltoztatta az intézményi környezetet. A változásokhoz az egyes kultúrafinanszírozási modellek nem azonos stratégiát alkalmaznak. Felmerül a kérdés, hogy:

5. *Az állam- vagy a piacvezérelt modell tud hatékonyabban alkalmazkodni az intézményi változásokhoz?*

H 5: Az állam- és piacvezérelt modellek nem azonos hatékonysággal tudnak alkalmazkodni az intézményi változásokhoz. Feltételezzük, hogy a piacvezérelt modellt alkalmazó tagállamok tudják hatékonyabban finomhangolni kultúrafinanszírozási gyakorlatukat az új intézményi környezethez.

Az uniós tagállamok közül találkozunk olyan országokkal, melyek az állam- és piacvezérelt modellek kevert formáját alkalmazzák. Ennek a kevert formának a tipikus esete, amikor a politikai centralizáció fiskális decentralizációval párosul, vagyis a forrásallokációban megjelennek a piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellre jellemző közvetett kultúrafinanszírozási gyakorlatok. Ebből adódik a következő kutatási kérdés:

6. *Hatékonyan tud-e működni egy kevert modellt alkalmazó kultúrafinanszírozási forma?*

H 6: A kevert modellt alkalmazó tagállamok kulturális szektorának gazdasági értelemben vett hatékonysága elmarad a tisztán piac- vagy államvezérelt modellt alkalmazó tagállamok kultúrafinanszírozásának hatékonyságától.

Megfigyelhetjük, hogy a kérdések közvetlenül vagy közvetve a következő rejtvény (*puzzle*) köré épülnek: *mi lehet annak az oka, hogy egyes tagállamok közel azonos kultúrafinanszírozási modellt alkalmazva teljesen eltérő növekedést érnek el, míg más tagállamok eltérő modelljükkel közel azonos hatékonyság elérésére képesek.*

5. Az értekezés új tudományos eredményei

I. Tézis

Az informális intézmények szerepe, hasonlóan a formális intézményekéhez, meghatározó a kulturális szektor fejlődésében. A kulturálisan beágyazott informális intézmények nem változtathatóak meg az állam által létrehozott, a kulturális szektort szabályozó formális intézményekkel. Az uniós tagállamok közül a kulturális szektorukban azok érnek el nagyobb növekedést, melyekben fejlettek az informális és formális intézmények.

Az értekezés módszertani fejezetében meghatároztuk az intézmények definícióját, ismertettük a különféle intézményeket és azok legfontosabb sajátosságait. Külön hangsúlyt fektettünk az egyes intézmények egymásra épülő rendszerének bemutatására. Mind a *Williamson* (2000), mind a *Boettke* (2008) által megalkotott struktúrában kiindulópont az informális intézmények léte. A legragadósabb, legmélyebben beágyazott intézmények az

egyének által sokszori próbálgatás, ismétlés útján kialakult normák, szokások tradíciók és hitek, melyek együttesen alkotják a kultúrát.

Az értekezés fő vizsgálódási területét képező kulturális szektor tehát más gazdasági területekhez képest azért tekinthető speciálisnak, mert éppen a kultúra területén jönnek létre olyan javak, melyek magukban hordozzák az évezredek alatt felhalmozott emberi értékeket, így a normákat, szokásokat, vagyis az informális intézményeket. Azzal, hogy az informális intézmények bizonyos elemeire épülő művészeti és kulturális tartalmú javak jönnek létre, és ezek a kulturális piacon gazdát cserélnek – tehát esztétikai értékük mellett gazdasági és társadalmi értékük is van –, a piac egy olyan speciális szegmensét hozzák létre, mely azt sugallja, hogy az informális intézmények kikényszerítő ereje és a kulturális szektor gazdasági értelemben vett növekedése között pozitív kapcsolat áll fenn. Értekezésünk empirikus elemzésében ennek a feltételezésnek az igazolását sikerült a vizsgált mintán bizonyítanunk. A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy azokban az uniós tagállamokban, ahol erősek az informális intézmények, sokkal nagyobb a kulturális szektor növekedése. Új tudományos eredmény, hogy ezt az összehasonlítást az Európai Unió tagállamainak vonatkozásában a kulturális szektorra még korábban nem végezték el. A dolgozatban arra is kísérletet tettünk, hogy a *Williamson* és *Boettke* intézményi struktúrájában elméleti síkon bemutatott, az informális és formális intézmények között létező szoros kapcsolatot a kulturális szférára vonatkozóan empirikusan is igazoljuk. Az eredmények egyértelműen megerősítik az elméleti modellek megállapításait, mely szerint az informális és formális intézmények közötti szoros kapcsolat a kulturális szektorban is megtalálható.

A tagállamok csoportosításával azt is meg tudtuk vizsgálni, hogy az állam- vagy a piacvezérelt modellt alkalmazó országok azok, amelyek nagyobb növekedést érnek el a kulturális szektorukban. Mind az informális, mind a formális intézmények tekintetében a piacvezérelt modellt alkalmazó tagállamok értékei a magasabbak, és a kulturális szektor gazdasági növekedése is náluk a magasabb.

Megállapíthatjuk, hogy az intézmények meghatározóak a kulturális szektor gazdasági növekedése szempontjából. A formális intézmények (*szellemi tulajdon-védelem*) mellett az informális intézmények, tehát a kultúrába beágyazott normák, szokások, hitek és tradíciók is hatást gyakorolnak egy adott ország kulturális szektorának gazdasági teljesítményére.

Tehát a két megállapítás, hogy az intézmények számítanak (*institutions matter*) és a kultúra számít (*culture matters*) az uniós tagállamok kulturális szektorára vonatkozóan is igaz.

II. Tézis

Az Európai Unió szupranacionális intézményként a kulturális szektorban csak olyan területeken hozott létre közösségi szabályozásokat, melyek a szabad piac szellemiségét erősítik. Az audio-vizuális szektor, a könyvpiac és a szerzői jogok védelme területén bevezetett szabályozások ennek tökéletes példái, mely szabályozások a piacközpontú szemlélet jegyében születtek. Habár az Európai Unió tagállami hatáskörben hagyta a kultúrpolitika és kultúrafinanszírozás területeit, a közös kultúrpolitika pozitív hatással van a tagállami kultúrpolitikára és kultúrafinanszírozásra. Az Európai Unió kultúrpolitikájának kettőssége esély és nem korlát a tagállamok, különösen a poszt-szocialista országok számára.

A doktori értekezés kutatási területe az Európai Unió tagállamai által alkalmazott kultúrafinanszírozási gyakorlatok elemzése és összehasonlítása. Az értekezés intézmények szerepét tárgyaló fejezetében és első tézisünkben is hangsúlyoztuk az informális és a formális intézmények közötti szoros kapcsolatot. Azzal, hogy az Európai Unió létrejöttkor tisztán gazdasági alapokon történő együttműködések szupranacionális szinten történő elősegítését tűzte ki célul, illeszkedik ehhez az elméleti megközelítéshez. A kultúra területén az 1970-es években kezdődő, de leginkább a 80-as és 90-es években felerősödő uniós aktivitás alapkonceptiója, hogy egy olyan speciális területen, mint a kultúra, nem kíván felülről jönni, a *Boettke*-i struktúrában a külső hatásra, exogén módon kialakuló intézményeket megtestesítő szabályokkal a nemzeti kultúrpolitikai és kultúrafinanszírozási gyakorlatokba beleszólni. A szemlélet a lassú intézményi változás híve, mely elengedhetetlen egy olyan területen, ahol a kulturális beágyazottság, a normák, szokások és tradíciók aktívan formálják a szektorban végbemenő változásokat. Nem lehet olyan külső hatásra, exogén módon kialakuló szabályokat sikeresen bevezetni, melyek nem illeszkednek a nemzeti, esetünkben tagállami kulturális szinten beágyazott normákhoz (*Boettke* 1998, 2008; *Pejovich*, 1999; *Claudia Williamson*, 2009). Megállapíthatjuk, hogy az Európai Unió helyesen döntött, amikor a kultúra területén a lassú, az uniós tagállamoktól alulról-felefelé irányuló intézményi változás mellett kötelezte el magát.

A lassú intézményi változás mindezek következtében esély és nem korlát az újonnan csatlakozó tagállamok számára. Az egyéb területen már megvalósult jogharmonizációs folyamatok tapasztalatai azt mutatják, hogy az olyan területeken, ahol az informális intézmények szerepe gyengébb, ott is a vártnál lassabb volt a szupranacionális szabályok hétköznapi életben történő elfogadtatása. Így egy olyan szektorban, mint a kultúra, ahol a beágyazottság valamint a normák és szokások ragadósága meghatározó, nem lehet sikeres

egy gyorsan, felülről irányított intézményi átalakulás. Ezért állítjuk azt, hogy az uniós kultúrpolitika és kultúratámogatási rendszer lehetőséget teremt a régi, de különösen az újonnan csatlakozott, elsősorban poszt-szocialista országok számára, hogy saját maguk formálják a kulturális szektoruk szabályozási rendszerét. Megállapításunkat az értekezés Magyarországról szóló országtanulmányában megfogalmazott eredmények is igazolják.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kultúrpolitika és támogatás uniós szintű léte elengedhetetlen. Az Európai Unió kultúrpolitikájában és kultúrafinanszírozásában megtestesülő kettősség elősegíti, hogy a tagállamok megismerjék egymás rendszerét, mely nagyon gyakran teljesen eltérő gyakorlatot alkalmaz. Az uniós programok, a nemzeti kulturális projektek strukturális alapból és más forrásból történő támogatásának hatására megfigyelhető egy a közösségiesedés irányába tartó folyamat.

A tézis azon megállapítása, mely azt hangsúlyozza, hogy az unió csak olyan területen vezetett be szupranacionális szintű szabályozásokat – audio-vizuális ágazat, a könyvszektor és a szerzőijog-védelem –, ahol a piaci alapú verseny jelen van, szintén alátámasztja hipotézisünket, hogy a Röpke által megfogalmazott állítás, mely szerint a piacgazdaság a társadalmi és kulturális rendszerünk alapja, igazolást nyert. A piaci alapokon működő, a versenyt előnyben részesítő, az állam által biztosított fejlett intézményi környezetben működő modell az, amely hosszú távon sikeresen alkalmazható a kultúrafinanszírozásban.

III. Tézis

A kultúra demokratizálásának szemlélete az állami szerepvállalás megváltozásához vezetett. A tagállami kultúrafinanszírozásban a kulturális szféra teljesítménye szempontjából az állami szerepvállalás meghatározó jelentőségű, eltérés a célterület és a kulturális szektor növekedését elősegítő tényezők megítélésében jelentkezik. Az állam mérete helyett az állami beavatkozás formája és minősége a meghatározó.

Az államvezérelt modell magas politikai és fiskális centralizációval a kulturális szféra művészetközpontú karakterisztikáját erősíti. A rendszer merev, mely nehezen tudja a magánszektor bevonni a kultúrafinanszírozásba. Az adókedvezményeket, mint a közvetett állami szerepvállalás egyik formáját az állam nem részesíti előnyben, mert a rendszert felülről jövő szabályokkal nem tudja átláthatóvá tenni. A piacvezérelt modell politikai és fiskális decentralizáción keresztül, közvetett módon a humán tőke, a fejlett szellemi tulajdonvédelem, a vállalkozói-szemlélet alapú foglalkoztatás és a nonprofit szektor meghatározó szerepének növekedésösztönző hatását hangsúlyozza. Mindkét kultúrafinanszírozási modell

tekintetében igazolódott, hogy a közvetlen állami támogatások nem befolyásolják a kulturális szektor gazdasági értelemben vett növekedését vagy a háztartások kulturális kiadásait. Tehát az állami szerepvállalás elsősorban a közvetett támogatások rendszerén keresztül fejtheti ki pozitív hatását (*fejlett intézményi környezet, magánszektor iránti bizalom, fejlett nonprofit szektor, vállalkozói szemlélettel párosuló művészi tevékenységek intézményi feltételeinek biztosítása*). Az uniós tagállamok közül azok érnek el nagyobb növekedést a kulturális szektorukban, melyek a piacvezérelt modellt alkalmazzák.

Harmadik tézisünk igazolását a kultúra és a közgazdaságtan eszmetörténeti fejezetéből kiindulva kell kezdenünk. A közgazdászok körében a kultúra formálásának módja két fő szemlélet köré csoportosul. Az ún. esztétikai, vagy más néven művészetközpontú nézet középpontjában az aktív állami szerepvállalása áll. Ennek a szemléletnek a követői úgy vélekednek, hogy a kultúra iránti igényt közvetlen állami támogatások útján lehet elősegíteni. A művészeknek ösztöndíjakkal, konkrét megbízásokért kapott támogatásokkal kell biztosítani azt a nyugodt környezetet, mely elengedhetetlen a művész alkotói munkájának kiteljesedéséhez és a minél magasabb kulturális és művészi értékkel rendelkező produktumok megszületéséhez. Az állam tehát a megbízásokon keresztül nemcsak támogatói szerepet tölt be, de körülhatárolja azt a keretet is, hogy milyen elvárásokat támaszt a művésszel szemben az elvégzendő munkával kapcsolatban. A közvetlen állami beavatkozást alkalmazó tagállamok esetében a politikai- és fiskális centralizáció jelentős, egyes esetekben, mint például Magyarországon fiskális tekintetben ál-decentralizmus figyelhető meg erős politikai centralizációval párosulva.

A közgazdasági szemlélet ezzel ellentétben egy alapjában nem piaci alapokon működő területen (*esetünkben a kultúra*) is megpróbál versenyhelyzetet teremteni és azzal elősegíteni a szektor növekedését. Ennek egyik formája, hogy az állam nem közvetlenül, hanem szakmai testületeken keresztül támogatja a kultúrát. A művészeknek pályázni kell ezekhez a szakmai testületekhez, mely versenyhelyzetet teremt. Ennek a nézetnek a másik sajátossága, hogy az állam megpróbálja minél inkább ösztönözni a magánszektor, hogy vállaljon szerepet a kultúra finanszírozásában. Így nem az állam által meghatározott kulturális javakat kell a művésznek létrehozni, hanem saját magának egy olyan egyedi projektötlettel kell előállnia, mely megkülönbözteti más művészek alkotásaitól és a magánemberek érdeklődését is felkelti, ezáltal elnyeri a donátorok szimpátiáját és anyagi hozzájárulását. Tehát a művész verseng a magánszektor támogatásáért. Szintén a közvetett állami szerepvállalás egy formája az adókedvezmények rendszere. Ennek a finanszírozási formának elengedhetetlen intézményi feltétele a bizalom, mivel az állam az adókedvezményeken keresztül történő

kultúrátámogatást tudja a legkevésbé kontrollálni. Ahogy az intézményeknél bemutattuk, a bizalom az egyik meghatározó változója az informális intézményeket megtestesítő ún. kultúra indexnek. A komparatív elemzés eredményei azt mutatják, hogy a piaci mechanizmusokat a kultúra területén aktívan alkalmazó országok azok, amelyekben erősek az informális intézmények, így a bizalom szintje is magas. Nem véletlen, hogy ezek a tagállamok azok, amelyek az előbb említett adókedvezményeket is aktívan alkalmazzák a kultúra finanszírozásában.

A komparatív elemzések azt is igazolják, hogy az ún. államvezérlés országok kulturális szektora és intézményrendszere merev, nehezen tud alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Ezt a megállapításunkat azzal bizonyítottuk, hogy a kultúra demokratizálásának hatására kialakult új környezethez az állami vezérlést alkalmazó országok úgy próbáltak alkalmazkodni, hogy központilag megalkotott szabályok segítségével, a piacvezérelt kultúrafinanszírozási gyakorlat egyes elemeit, mint például az adókedvezményeket vagy a magánszektor adományozási kedvét elősegítő törvényeket építettek be saját modelljükbe. A kulturális szektor szereplői mind a kínálati, mind a keresleti oldalon azonban nem tudták saját normáikat, megszokott gyakorlatukat ezek alapján az új szabályok alapján megváltoztatni, így a rendszeren belül feszültség alakult ki, mely gazdasági értelemben véve hatékonyságcsökkenést eredményezett.

A piaci szemléletet alkalmazó országok a kultúra mindenki számára elérhetővé tételét nem az állam közvetlen beavatkozásának erősítésével kívánták megvalósítani. Számukra prioritást jelentett, hogy a keresletet jelentő egyének humán tőke szintjét kívánták művészeti központú oktatási projekteken keresztül növelni. Mivel a kulturális és művészi tevékenységek során szellemi tulajdon keletkezik, így annak minél magasabb szintű védelmével próbálják biztosítani azt az intézményi környezetet, melyben mind a művész, mind a kultúrát fogyasztó egyén bizalommal lehet egymás iránt. Az Egyesült Királyság példája azt is igazolta, hogy ebben a modellben válság kialakulásakor nem növelik jelentősen a kultúra közvetlen állami támogatását, hanem hagyják, hogy a magánszektor saját belső önkorrekciós mechanizmusainak a hatására újra egyensúlyi állapotba kerüljön, és ezt követően tovább támogassa a kultúrát. Láthatjuk, hogy a piacvezérelt modell gyorsabban tud alkalmazkodni a piaci környezet változásaihoz, mivel az állami támogatások forrásallokációja a piaci versenyhelyzetnek megfelelően a művészeti tanácsokon, mint független szakmai testületeken keresztül történik, a projektgenerálás a piaci igények hatására formálódik, alulról induló kezdeményezések formájában. A magánszektor szponzoráción és adományozáson keresztül kifejtett tevékenysége átlátható, melyben az állam részéről a bizalom meghatározó

jelentőségű, így a karnyújtásnyi távolságból történő állami szerepvállalás elősegíti a kulturális szektor piaci alapokon történő működését.

Megállapíthatjuk, hogy míg egy külső változás hatására (*kultúra demokratizálása*) az államvezérelt modellt alkalmazó országok piaci elemek felülről történő bevezetésével kívánják átalakítani saját gyakorlatukat, addig a piacvezérelt modellt alkalmazó tagállamok nem a közvetlen állami szerepvállalás erősítését alkalmazzák, hanem a piac öntisztuló folyamatait közvetetten, az éjjeliőr szerepéből figyelik és koordinálják.

Az értekezés tudományos eredményének tekinthető, hogy az előbb ismertetett két elméleti modell alapján az összehasonlító közgazdaságtan módszertanára alapozva került kialakításra egy olyan saját csoportosítási rendszer, melynek segítségével az uniós tagállamok egyértelműen besorolhatók a két csoport valamelyikébe. Az egyik csoportba az államvezérelt, a másikba a piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellt alkalmazó országok tartoznak. Saját csoportosítási rendszerünk eltérő az irodalmi összefoglalóban ismertetett *Littoz-Monnet* (2007) *Heiskanen* (2002) és *Katunaric* (2003) modelljétől. A komparatív elemzések eredményei alapján az új csoportosítási módszer segítségével a csoport elemei sikeresen összehasonlíthatóak, és lehetőség van az állami szerepvállalás vizsgálatára is. Az empirikus eredmények egyértelműen igazolják, hogy az új rendszerezés illeszkedik az államvezérelt és a piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellek elméletekben megfogalmazott sajátosságaihoz.

Az összehasonlító kutatások alapján megállapítottuk, hogy a piacvezérelt modellt alkalmazó tagállamok gazdasági értelemben véve hatékonyabbak az államvezérelt tagállamoknál. A hatékonyság kialakulásában az állami beavatkozás formája és minősége, és nem a mértéke a meghatározó. Ezzel a tudományos eredménnyel sikerült bebizonyítani, hogy a kulturális szektorban is meghatározó a verseny bizonyos fokú jelenléte.

IV. Tézis

Azokban a tagállamokban, ahol az állam- és piacvezérelt modell kevert formáját alkalmazzák, vagyis a politikai centralizáció fiskális decentralizációval párosul, a kulturális szektor gazdasági értelemben vett hatékonysága csökken.

Az uniós tagállamok kulturális szektorait vizsgáló összehasonlító elemzések eredményeként megállapítottuk és a harmadik tézisben igazoltuk, hogy vannak olyan országok, mint például Franciaország és az Egyesült Királyság, melyek eltérő kultúrafinanszírozási modellt alkalmazva közel azonos hatékonyságot érnek el kulturális szektorukban. Az elemzések során azonban arra is fény derült, hogy vannak olyan országok,

melyek közel azonos stratégiát alkalmazva, eltérő növekedés elérésére képesek. Az államvezérelt országok csoportjából Magyarország példáját emeljük ki. Habár vannak eltérések a magyar és a francia gyakorlat között, az alapokat tekintve a két ország kulturális szektorának adatai sok hasonlóságot mutatnak. Közel azonos a GDP arányos közvetlen állami támogatás mértéke, nem sokkal marad el a háztartások kulturális kiadásainak szintje a francia értéktől, a foglalkoztatottak aránya is megegyezik és az ún. kultúra index szintje is közel azonos. Eltérés a szellemi tulajdon-védelmének szintje és a kulturális szektor GDP-hez hozzáadott értéke között figyelhető meg. Felmerül a kérdés, hogy mi lehet az oka ennek a két államvezérelt ország között megfigyelhető gazdasági értelemben vett hatékonyságkülönbségnek.

A poszt-szocialista tagállamokban a rendszerváltást követően a kultúrafinanszírozás kevert formája alakult ki. A nyugati modellek gyors adaptálására, a kultúrafinanszírozás területén a közvetett állami szerepvállalás egyes elemeinek bevezetésére történtek kísérletek. A formális intézményi rendszer gyors átalakulását azonban az informális szint nem tudta követni. Ez a jelenség a magyar kulturális szektorban is megfigyelhető. Az informális intézményi szinten a magyar társadalom 63 %-a kulturális és gazdasági értelemben ellentétes nézeteket vall. A lakosság 40 %-a kulturális tekintetben nyitott, míg gazdasági tekintetben etatista nézeteket vall. 23 % az előző ellentéte. Kulturális vonatkozásban konzervatívak, de egyúttal liberális gazdasági felfogásúak. 37 % pedig mind kulturális, mind gazdasági értelemben véve igényi az állam aktív szerepét (*Progresszív Intézet*, 2008). Láthatjuk, hogy 20 évvel a rendszerváltozást követően az informális szinten nem következett be az a szemléletváltás, melyet a törvényi szabályozások megreformálásával, a gazdaság piaci alapokon történő működésének kialakításával felülről jövő intézkedésekkel megvalósítottak.

A kultúrafinanszírozás területén a nyugati gyakorlatok átvételével egy kevert modell alakult ki. A nonprofit szektor robbanásszerű kialakulása nem vonta magával az önkéntesek arányának növekedését. Az adókedvezmények rendszerében rejlő lehetőségeket sem az állam, sem a magánszektor nem használja ki. Mindkét oldalon megjelenik a bizalom hiánya, mint korlátozó tényező. A Nemzeti Kulturális Alap az évek során fokozatosan elvesztette pénzügyi függetlenségét. Az állami fenntartású kulturális intézmények kettős finanszírozása (*állami támogatás, pályázati támogatás*) szintén problémát jelent. Ellentétes tendenciák figyelhetők meg abban is, hogy az utóbbi egy évtizedben az állam fokozatosan növelte a döntéshozatalban elfoglalt központi szerepét, tehát a politikai szinten erősödik a centralizáció. Ezzel párhuzamosan a forrásallokációban a megyék szerepe nőtt, tehát fiskális tekintetben a decentralizáció erősödését figyelhetjük meg. A két szinten végbemenő teljesen ellentétes

irányú folyamatok gyengítik a rendszer homogenitását. Szemben a francia modellel, ahol a politikai centralizáció fiskális centralizációval párosul itt egy erőteljes keveredés figyelhető meg az állam szerepét tekintve és az alkalmazott kultúrafinanszírozási formák vonatkozásában is.

Megállapíthatjuk, hogy ha a formális intézmények nem illeszkednek az informális intézményekhez, akkor zavar keletkezik a rendszerben, mert az állam által megalkotott formális szabályok nem ágyazódnak be az informális szinten és így nem tudják elérni céljukat. Ez a folyamat figyelhető meg a magyar kulturális szektor rendszerváltást követő átalakulásában is. *Boettke* (1998, 2008) *Pejovich* (1999) és *Claudia Williamson* (2009) a gazdaságra általánosságban megalkotott hipotézisét a kulturális szektor tekintetében igazoltuk.

Szintén fontos eredmény, hogy mivel a formális intézményi rendszer fejlettségének vonatkozásában figyelhető meg a legjelentősebb eltérés Magyarország és a másik két vizsgált ország között, így az állami beavatkozás formája és minősége a másik fő oka a tagállamok kulturális szektorának növekedésében tapasztalható különbségnek.

6. További, a témához kapcsolódó kutatási irányok és lehetőségek

Az egyik legkézenfekvőbb további kutatási irány, hogy a jelenleg 18 országot magában foglaló adatbázist az összes uniós tagállam adatával kibővítjük, és ez alapján végzünk elemzéseket. Az adatbázisban található statisztikai mérőszámok további finomításával, új változók bevonásával arra kell törekedni, hogy minél pontosabb és hitelesebb adatokkal tudjunk számításokat végezni.

Kihívásként jelentkezik a formális intézmények kulturális szektorra gyakorolt hatásának további vizsgálata. Tudunk-e a szellemi tulajdon-védelem indexe mellett más olyan változót is beépíteni a modellbe, mely jobban tükrözi egy adott ország formális intézményeinek szintjét. Ugyanez vonatkozik az informális intézményekre is, habár *Claudia Williamson* kultúra indexe a jelenleg legjobban megalkotott mutatószám.

Az Európai Unió kultúrpolitikájának jövőbeni fejlődése szintén új potenciális kutatási terület lehet. Izgalmas kérdés annak a vizsgálata, hogy bekövetkezhet-e, és ha igen, akkor milyen külső sokk hatására, amikor már nem az egyes tagállamok formálják az uniós kultúrpolitikát, hanem az unió veszi át a vezető szerepet és az általa megalkotott közösségi vívmányok alapján formálódik a tagállami kultúrpolitika.

Az egyik kiemelt terület lehet a poszt-szocialista országok kultúrafinanszírozásának átalakulása. Habár a kiindulópont közel azonos minden ország számára, és a kezdeti

nehézségek is hasonlóak, mégis azt figyelhetjük meg, hogy az állam meghatározó szerepe mellett eltérő stratégiákat és modelleket próbálnak kialakítani ezek az országok. Komparatív elemzési technika segítségével azt kívánjuk vizsgálni, hogy mely poszt-szocialista országok kulturális szektora működik hatékonyabban gazdasági értelemben. A kultúrpolitika és kultúrafinanszírozás milyen kevert formái alakultak ki, melyek azok a tényezők, melyek hatékonyabbá tesznek egy modellt a másiktól.

Végül, de nem utolsósorban számtalan kutatási lehetőség kínálkozik a magyarországi kulturális szektor egy-egy szegmensének elemzésére. A színházi szféra támogatási rendszerének átalakulása, a Nemzeti Kulturális Alap szerepének vizsgálata, a könyvtárak helyi kulturális életben betöltött szerepének átalakulása mind-mind izgalmas kutatási területek.

7. A téziszűzetben hivatkozott szakirodalom

Az Európai Parlament és a Tanács 2006. november 15-i 1718/2006/EK határozata (HL L 327., 2006.11.24.).

Aoki, M. (2007): Endogenizing institutions and institutional changes. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 3: 1, pp. 1–31.

Baumol, W. J. – Bowen, W. G. (1966): *Performing Arts: The Economic Dilemma*. New York, The Twentieth Century Fund

Boettke, P. J. (1998): Why culture matters: economics, politics and imprint of history. *Journal of the LSE, Hayek Society*, Vol. 2. No. 1. pp. 9–16.

Boettke, P. J. – Coyne, C. J. – Leeson, P. T. (2008): Institutional Stickiness and the New Development Economics. *American Journal of Economics and Sociology*, 67(2), pp. 331–358.

Doing Business Index 2010 : <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>

ECP Lisbon Agenda Research Group (2006): *Culture, the heart of a knowledge-based economy*. Tuscany, July, 2006. European Cultural Parliament

EUROSTAT pocketbooks (2007): *Cultural Statistics*.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-77-07-296/EN/KS-77-07-296-EN.PDF; letöltés dátuma, 2009. január 10.

Gavrilova, D. (2008): The Other Side of European Integration: Effects of EU Accession Process on the non EU-regulated Policy Areas in Central and Eastern Europe. The Case of Bulgaria. *European Political Economy Review*. No. 8 (Spring 2008), pp. 68–96

- Heiskanen, I. (2002): *Decentralisation: trends in European cultural policies*. (Cultural policy Note 9) ISBN 978-92-871-4795-0 Council of Europe.
- Katunatic, V. (2003): *Decentralisation in South East Europe: objectives, instruments, practices*. A methodological paper for (comparative) research on cultural policy commissioned by Policies for Culture.
http://www.policiesforculture.org/dld/PfC_VKatunatic_SEEDecentralisation.pdf
 letöltés dátuma: 2009. október 25.
- Kawashima, N. (2004): *Planning for Equality? Decentralisation in Cultural Policy*. Centre for Cultural Policy Studies, University of Warwick, Research Papers, 1.
- Kimmelman, M. (2010): In Europe, the Arts Ask for Alms. *The New York Times*.
<http://www.nytimes.com/2010/01/21/arts/design/21abroad.html?emc=eta1>
 Letöltés dátuma: 2010. 01. 21.
- Kornai János (1993): *A szocialista rendszer*. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest.
- Littoz-Monnet, A. (2007): *The European Union and Culture*. Manchester University Press, Manchester.
- Makó Csaba–Csizmadia Péter–Illésy Mihály (2005): Some reflections on the case study method in the perspective of international comparative research. *Research Group for Sociology of Organisation and Work Institute of Sociology – HAS*
- North, D. C. (1991): Institutions. *Journal of Economic Perspectives*. Volume 5, Number 1 – Winter 1991 pp. 97–112.
- Pejovich, S. (1999): The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development. *Journal of Markets & Morality*. Vol. 2. No. 2. Fall. pp. 164–181.
- Progresszív Intézet (2008): Politikai térkép. <http://www.politikaiterkep.hu/> Lekérdezés dátuma: 2009. 04. 18.
- Simonin, H. (2003): The Contingency of the Cultural Policy Sector: an Hermeneutic Comparison of Cultural Policies. *International Journal of Cultural Policy*. Vol. 9. pp. 109–123.
- Throsby, D. (1994): The Production and Consumption of the Arts: A View of Cultural Economics, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXII, pp. 1–29
- Throsby, D. (2001): *Economics and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Tóth Ákos (2009): Eltérő állami szerepvállalás az uniós tagállamok kultúrafinanszírozásában. *Köz-Gazdaság*, IV. évfolyam, 2. szám 2009. június pp. 171–186.

Van Der Ploeg, F. (2006): The Making of Cultural Policy: A European Perspective. In:
Handbook of the Economics of Art and Culture, 1. kötet, 34. sz., Elsevier.

Williamson, C. R. (2009): Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance. *Public Choice* DOI 10.1007/s11127-009-9399-x.

Williamson, O. E. (2000) The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead.
Journal of Economic Literature XXXVIII. Sept. pp. 595–613.

8. Az értekezés témájában született publikációk listája

Lektorált tudományos folyóirat cikkek

Tóth Ákos (2007a): Németország és Magyarország kulturális szférájának kultúra-
gazdaságtani elemzése. *A GAMF Közleményei*, XXI. évf. pp. 119–131.

Tóth Ákos (2007b): Az intézményi rendszer szerepe a globalizáció hatására átalakuló
kultúrafinanszírozásban. *Competitio* VI. évfolyam, 2. szám, 2007. november
pp. 131–147.

Tóth Ákos (2008a): A tagállamok szerepe az Európai Unió kultúrpolitikájának
formálódásában. *Külgazdaság* LII. Évf. 2008/5-6. pp. 74–87.

Tóth Ákos (2008b): A közösségiesedés folyamata az uniós tagállamok kulturális szférájában.
Competitio VII. évf. 1. szám pp. 127–143.

Tóth Ákos (2008c): The role of the member states in the transformation of the European
Union's cultural policy. *Journal of Engineering Annals of Faculty of Engineering
Hunedoara*, TOME VI (year 2008), FASCICULE 3, (ISSN 1584 – 2673)
pp. 200–205.

Tóth Ákos (2009a): Az Európai Unió tagállamaiban alkalmazott kultúrafinanszírozási
modellek komparatív elemzése. *Európai Tükör* XIV. évfolyam 5. szám 2009/5,
pp. 39–50.

Tóth Ákos (2009b): Eltérő állami szerepvállalás az uniós tagállamok
kultúrafinanszírozásában. *Köz-Gazdaság*, IV. évfolyam, 2. szám 2009. június
pp. 171–186.

Tóth Ákos (2009c): A humán tőke szerepe az Európai Unióban alkalmazott
kultúrafinanszírozási modellekben. *A GAMF Közleményei*, XXIII. évfolyam
pp. 161–170.

Tóth Ákos (2010a): A szellemi tulajdon védelmének jelentősége az Európai Unió kulturális
szférájának növekedésében. *Társadalomkutatás*. Journal Issue Volume 28, Number
2/June 2010. 10.1556/Tarskut.28.2010.2.4 pp. 179–194

Tóth Ákos (2010b): The transformation of the Hungarian cultural policy: a 20-year perspective. *Society and Economy*. publikációra elfogadva, várható megjelenés 2010. december.

Idegennyelvű konferencia előadások

Tóth Ákos (2008): The problem of sustainability of high culture in the theatrical life of Hungary. *15th International Conference of Association for Cultural Economics International*, Pre-conference of young researchers' workshop 12. June, 2008, Boston, USA. – előadás

Tóth Ákos (2009): The role of the member states in the transformation of the European Union's cultural policy. *10th International Conference on Arts and Cultural Management*. Southern Methodist University, 28 June-1 July, 2009, Dallas, USA. – előadás

Tóth Ákos (2009): The transformation of the Hungarian book sector. *Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia*, 2009. szeptember 3. Kecskemét – előadás

Tóth Ákos (2009): The transformation of the Hungarian cultural policy: a 20-year perspective. *Summer School on "Economics of Art and Culture" European Science Days 2009*, Július 12–16, Steyr/Austria – poszter előadás

Tóth Ákos (2009): The EU Funding of Cultural Projects: an opportunity or a constraint. *T.E.A.M. conference Slavonski Brod*, 2009. december 11. – előadás

Tóth Ákos (2010): The Role of Formal and Informal Institutions in the Transformation of the Hungarian Cultural Policy. *Association of Cultural Economics International 16th Conference 2010*, Koppenhága, 2010. június 9-12. – előadás

Tóth Ákos (2010): The impact of Human Capital on the economic performance of the cultural sector of the European Union. *Joint Conference of the the University Network of the European Capitals of Culture, Compostela Group of Universities* 14–15 October, 2010 University of Pécs. – előadás

Tóth Ákos (2010): European dimension in the conceptualization and programming of the European Capital of Culture in Pécs. *TEAM Conference 2010*. Kecskemét, 2010. november 4–5. – előadás

Magyar nyelvű konferencia előadások

- Tóth Ákos (2007): Az USA, Németország és Magyarország kulturális szférájának kultúragazdasági elemzése. „*A régiók a Kárpát-medencén innen és túl*” című konferencia, 2007. március 23. Eötvös József Főiskola, Baja– előadás
- Tóth Ákos (2007): Az intézményi rendszer szerepe a globalizáció hatására átalakuló kultúrafinanszírozásban. *AGTEDU 2007*, 2007. november, Kecskeméti Főiskola, Kecskemét– előadás
- Tóth Ákos (2008): A közösségiesedés folyamata az uniós tagállamok kulturális szférájában. *AGTEDU 2008*, 2008. november, Kecskeméti Főiskola, Kecskemét– előadás
- Tóth Ákos (2008): Az állam szerepe a kultúrafinanszírozás átalakításában. „*Tudatos jelen fenntartható jövő*” című konferencia, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, 2008. november 26. Budapest– előadás
- Tóth Ákos (2009): Az audio-vizuális ágazat és a könyvpiac közösségi szintű szabályozása az Európai Unió kultúrpolitikájában. „*Új média, médiakonvergencia, kulturális változások.*” Marosvásárhely, Sapientia EMTE koronkai kampusza, 2009. március 27-28. – előadás
- Tóth Ákos (2009): A szellemi tulajdon védelmének jelentősége a kulturális szféra növekedésében. „*Gazdaság és Társadalom.*” című konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. Sopron, 2009. november 3. – előadás
- Tóth Ákos (2009): A közgazdaságtan és a kultúra kapcsolatának fejlődéstörténete. *AGTEDU 2009*. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2009. november 5. – előadás
- Tóth Ákos (2009): Az informális intézmények szerepe a magyar kultúrafinanszírozás rendszerváltás utáni átalakulásában. „*Rendszerváltások – tanulságok*”. Debreceni Egyetem Debrecen, 2009. november 13. – előadás
- Tóth Ákos (2010): Az állam-és piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellek megváltozása a kultúra demokratizálódásának hatására. „*Hitel, Világ, Stádium*” című konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. Sopron, 2010. november 3. – előadás

